

STUDIUL PALEOFAUNEI DESCOPERITĂ ÎN TREI SITURI HALLSTATTIENE DIN NORDUL DOBROGEI

Sergiu Haimovici, George Bodi

Cele trei situri sunt situate în cadrul podișului din vestul Dobrogei de nord, ce are ca schelet o formațiune herciniano-kimeriană, peneplenizată, dar totuși ușor vălurită, înecată, în cea mai mare parte, în formațiuni loesoide cuaternare. Pedologic, solurile sunt reprezentate prin cele silvestre (subfosile) uneori, de acum, podzolite, mozaicate cu altele, ajunse însă, prin dispariția pădurilor, în stadiul de cernoziom mai ales ușor levigat. Pădurile de foioase, mai reduse actualmente, se întindeau pe aproape întreaga suprafață, ele aparținând subetajului inferior al etajului nemoral, deci aceluși al stejărișului, alcătuit fiind din stejarul pedunculat la care se adaugă elemente termofile precum stejarul pufos, teiul argintiu, dar și cărpinete ș.a. dând pădurea de altitudine joasă cunoscută științific cu numele de *Quercetum mixtum*. Astăzi o parte a acestor codri a devenit îmbucătățită, apărând astfel și formațiuni secundare tipice silvostepii: zone agricole, luate în sensul lor cel mai larg, cât și pajiști, mai ales xerofile.

Primul dintre cele trei situri, stațiunea de la Tichilești din sec. IX-VIII, cultura Basarabi, este situată către NV, spre sud de drumul național Galați-Tulcea, cam la jumătatea distanței dintre Luncavița și Isaceea, acolo unde Podișul Niculițel coboară către Dunăre, zonă la peste 100 m altitudine, care se prăvale brusc spre o câmpie îngustă ce se mărginește cu lunca largă de pe dreapta fluviului.

Al doilea – Celic-Dere, dinspre sfârșitul Hallstattului, sec. VI-IV, în apropiere de pârâul Celic, afluent al Teliței, punct arheologic bine cunoscut prin marea necropolă hallstaiană de aici, este situat la estul Podișului Niculițel, la o altitudine în jur de 200 m și se deschide spre răsărit către o depresiune udată de apa Teliței.

Cea de a treia stațiune cu resturi doar dintr-o singură locuință, fără posibilitatea atribuirii ei unei cronologii mai precise, ci doar Hallstatt-ului, numită Telița Amza. Aceasta se găsește lângă satul cu același nume, așezată fiind către malul cursului superior al râului Telița, înainte ca acesta să cotească dinspre EES către sud pentru a se vărsa în lacul Babadag. Zona are altitudine tot de vreo 200 m, dar apare mai deschisă, ca o depresiune mai largă, mărginită către nord de dealurile denumite de către unii ale Somovei*.

Vom prezenta materialul faunistic în ordinea arătată mai sus, având în vedere cantitatea materialului găsit în fiecare stațiune, începând cu cel mai abundent și mai diversificat.

1. În stațiunea de la **Tichilești** au fost recuperate un număr de 66 de fragmente, dintre care am putut aduce prin determinare, la nivel de grupare sau specie, 59, șapte resturi fiind rămase nedeterminabile ca specie, dar nu ca grupare, întrucât toate acestea sunt precis resturi osoase provenind de la mamifere; starea lor de fărâmițare nu ne-a permis a spune mai mult.

Toate fragmentele sunt resturi osoase care provin de la vertebrate și anume s-au găsit patru grupări: a) pești osoși (teleosteenii); b) broaște țestoase (chelonieni); c) păsări; d) mamifere.

* Materialul faunistic ne-a fost dat de arheologii Gavrilă Simion (situl de la Tichilești și Celic Dere) și V. H. Baumann (situl de la Telița – Amza), fapt pentru care le mulțumim.

a) Peștii teleosteeni sunt reprezentați prin două fragmente osoase: un rest al osului hyomandibular, aparținând craniului, provenit de la un individ de mărime mijlocie, adică de 1,5-2 kg. și un fragment de preopercular, de la un exemplar ceva mai mic; ambele aparțin aproape sigur cyprinidelor, probabil chiar crapului (*Cyprinus carpio*).

b) Chelonienii au doar un singur rest, un fragment din partea anterioară a carapacei cu trei plăci marginale și două plăci costale strâns legate între ele, dar cu suturile încă vizibile ale unui individ de broască țestoasă de uscat (*Testudo graeca iberica*).

c) Păsările (*Aves*) au piesele unui membru anterior (aripă) stâng, prezentând un humerus fragmentar, un radius complet și un metacarp aproape întreg; el aparține unei păsări cu o aripă mare, puternică, dar concomitent relativ gracilă – credem că poate fi vorba de un stârc mare.

d) Mamiferele (*Mammalia*). Acestea le aparțin aproape totalitatea resturilor (inclusiv cele considerate nedeterminabile).

Au fost determinate un număr de opt specii diferite, după cum urmează: **Taurinele** (*Bos taurus*), **Porcinele** (*Sus domestica*), **Ovicaprinele** (*Ovis aries* și *Capra hircus*), **Calul** (*Equus caballus*) și **Câinele** (*Canis familiaris*) ca animale domestice și **Cerbul** (*Cervus elaphus*) și **Mistrețul** (*Sus scrofa ferus*) ca sălbatice.

Vom trece la un studiu mai amănunțit al fiecăruia dintre ele.

Taurinele (cornutele mari) sunt cele care au frecvența cea mai înaltă:

- un fragment de craniu neural cu partea superioară a orbitei;
- trei fragmente de mandibule, diferite; una prezintă pe M_2 și M_3 , eroziune dentară care arată un individ de 7-10 ani; M_3 se poate măsura: lungime = 36 mm, lărgime = 15 mm;
- patru dinți inferiori singulari; un M_3 se măsoară: lungime = 32, lărgime = 11; după eroziune: 2,5 ani, 3,5 ani, 10-12 ani;
- două fragmente de coaste;
- un fragment omoplat;
- un fragment cu epif. inf. de humerus: lărgime epif. inf. = (87), lărgime supr. artic. = 80;
- fragm. diaf. radius, masivă, s-a extras de către om măduva roșie;
- fragm. coxal cu regiunea iliacă, f. masiv, mascul?
- două fragm. epif. inf. tibie – ambele gracile: lărgime epif. = 58;59 lărgime supr.artic. = 52;56;
- un fragm. diafiză metatars, masiv;
- trei falange I măsurabile: lungime max. = 55;57;75, lărgime epif. sup. = 25;31;33, lărgime min. diaf. = 23;25;27, indice gracilitate = 41,81; 43,83; 36,00;
- un cap femural neepifizat, vârsta sub 3,5 ani;

Porcinele, au mai puține resturi decât cornutele mari:

- un fragment partea anterioară a maxilarului superior cu incisivii erodați, caninul este mic, individ matur, femelă;
- un fragment mandibulă cu M_3 abia ieșind, vârsta 18-20 luni;
- un fragment mandibulă cu molarii prezenți: lungime molari = 66, lungime M_3 = 34; M_3 abia ieșit, vârsta = 2ani;
- un dinte incisiv inferior;
- un omoplat fragmentar;
- un humerus cu epifiza inferioară distrusă intenționat;

Ovicaprinele (cornutele mici) prezintă ceva mai multe resturi decât porcinele; au fost puse în evidență atât *Ovis*, cât și *Capra*.

- două axe cornulare de *Capra*; după morfologie aparțin tipului „prisca” și fiind subțiri și scurte provin de la femele, unul din ele fiind ceva mai masiv decât celălalt – secțiunea la bază apare plan convexă; ambele prezintă la bază cioplitori arătând că tocurile cornoase au fost scoase pentru a fi folosite de om; măsurători: lungime = 145; -, circumf. bază = 85;90, diam. mare = 30;36, diam. mic = 18;22

- trei fragmente mandibule: una cu dentiția jugală completă: lungime dinți jugali = 72, lung molar = 45, lungime M_3 = 23, vârstă după M_3 = 4-5 ani; una având doar doi premolari, matură

- un radius cu epifiza superioară sfărâmată dar oarecum întreg, încât lungime = 142, epifiza inferioară cu lărgimea = 26, este gen *Ovis*; înălțime la greabăn, după radius = 57,1 cm.

- femur cu epifiza inferioară măsurabilă – lărgime = 25, este gen *Ovis*

- un fragment coxal nemăsurabil, este gen *Ovis*, matur

Calul prezintă relativ multe resturi și totodată parcă mai bine păstrate, putându-se face mai multe măsurători decât la alte specii:

- un dinte jugal superior cu lungime = 26 și lățimea = 21;

- o vertebră lombară, ruptă în parte – este de la un individ matur;

- un fragment de omoplat cu o parte a cavității articulare;

- două fragmente de radius cu epifizele superioare: lărgime epifiză = 76; 81 și lărgimea suprafeței articulare = 70; 74;

- două fragmente de cubitusuri, unul mai mare ca celălalt, deci doi indivizi:

- un astragal cu: lărgime maximă = 65, diam. a-p = 61, lărgimea suprafeței articulare inferioare = 55;

- un metacarp întreg cu măsurătorile: lungimea maximă = 224; lungimea laterală (K) = 216, lărgimea epifizei superioare = 57, lărgimea epifizei inferioare = 51, diam. a-p pe creastă = 37, lărgimea diafizei = 33, indice de gracilitate = 14,73 și h greabăn = 138,4;

- o falangă II cu: lungimea max. = 47, lărgimea epifizei superioare = 50, lărgimea min. a diafizei = 43, indice de gracilitate = 91,48.

Se constată că toate resturile osoase sunt de la maturi.

Câinele prezintă trei resturi, totuși relativ multe pentru o specie necomestibilă și fără importanță economică directă.

- un axis complet cu lungime corp = 47, lărgimea la nivelul suprafeței pentru atlas = 27;

- un humerus având epifiza inferioară cu lărgimea = 25 și lărgimea suprafeței articulare = 22;

- un radius: lărgimea epifizei superioare = 14;

Așa cum am văzut, cele două specii sălbatice sunt cerbul și mistrețul.

Cerbul are patru resturi, dintre care trei fragmente de coarne, ce poartă urme de lucru (mai ales tăieturi transversale), dar și de ardere tocmai la nivelul tăieturilor. De asemenea există un metacarp fragmentar tăiat în lungime.

Mistrețul prezintă o epifiză inferioară de humerus ușor deteriorată. Se pare că la porc, cât și la mistreț, se tăia cu un instrument relativ tocit articulația radiohumerală pentru a desprinde de restul membrului anterior „buturelul”; epifiza deteriorată este foarte masivă, cu lărgimea sa de aproximativ (60), încât ea aparține precis strămoșului porcului.

Considerând acum, sub forma unui tabel, frecvența celor opt specii de mamifere existente în cadrul resturilor din stațiunea de la Tichilești, vom putea trage unele concluzii, evidențiate prin ele.

Tichilești: Tabelul cu frecvențele fragmentelor mamiferelor

SPECIA	FRAGMENT	
	NR. ABS	%
<i>Bos taurus</i>	21	39,62
<i>Sus domest.</i>	6	11,32
<i>Ovis et Capra</i>	8	15,10
<i>Equus caballus</i>	10	18,86
<i>Canis familiaris</i>	3	5,66
<i>Cervus elaphus</i>	4	7,55
<i>Sus scrofa ferus</i>	1	1,88
	53	

În ceea ce privește unele date și caracteristici morfologice, cantitatea mică de material, cât și, din aceeași cauză, lipsa unor segmente scheletice semnificative ne fac să fim totuși circumspecți cu privire la unele afirmații. Însă, pentru taurine, putem considera că, în mare, talia lor se mai păstra relativ înaltă, ele erau încă destul de masive, ca și vitele cornute din neo-eneolitic, micșorarea lor, deși perceptibilă, nu era cu totul nesemnificativă, încât ritmul acestui fenomen era încă destul de încet. În ceea ce privește porcinele, dar și cornutele mici, este mai greu de a percepe, în lipsa mai multor măsurători, particularitățile modificării taliei medii în raport de factorul cronologic. Putem afirma însă că ovinele nu erau probabil chiar atât de mici, în medie, cum o arată singura înălțime la greabăn calculată, de sub 60 cm, celelalte măsurători arătând o talie relativ înaltă și o masivitate mai evidentă; în schimb caprinele, prin coarnele mici și gracile ale celor două femele, par ar fi de un tip relativ scund. Calul, în schimb, arată a fi de talie destul de înaltă, chiar supramijlocie, dar posibil cu o variație destul de amplă sau poate chiar cu prezența a două tipuri de cabaline, de talii diferite, dar cu aceeași origine genetică, cea a cailor ziși „orientali”.

Un tablou destul de relevant în ceea ce privește atât vârsta de sacrificare, dar și acoperirea necesităților de proteine animale a societății omenești ne este pus la dispoziție. Se poate observa că taurinele erau acelea care acopereau cantitatea cea mai mare a acestor necesități, urmate, la o distanță apreciabilă de către porcine (care deși au o frecvență scriptică mai joasă decât cornutele mici, le întrec cu mult pe acestea ca masă); urmează după ele, la o oarecare distanță, ovicaprinele. Un statut mai aparte îl are calul. Era acesta folosit în alimentație? Noi credem că da, având în vedere modul în care sunt sfărâmate oasele ce-i aparțin, dar și prezența în egală măsură a oaselor „uscate” ale extremităților și a acelora bine înfășurate în carne, cât și pur și simplu pentru faptul că (neexistând atunci acele precepte, încă actuale, introduse din motive obscure, de către religia iudeo-creștină) era păcat să se irosească o cantitate atât de mare de proteine animale, chiar de primă calitate; în acest caz importanța acestei specii, ca animal sacrificabil, devine foarte mare, el trebuind astfel să fie așezat imediat după cornutele mari.

Exceptând porcinele care sunt monovalente, crescute pentru proteine, dar și pentru grăsime și folosite doar cu scopul de a fi sacrificate și întrebuințate în alimentație, taurinele, ovicaprinele și calul sunt polivalente acoperind și alte necesități ale societății umane. Cornutele mari, dar și cele mici, sunt lactifere (calul mult mai puțin) mărind prin aceasta, fără a fi sacrificate, cota de proteine animale produse de ele prin lapte (ce are și grăsime animală), dar și prin produsele sale derivate, care se pot încă păstra sub diferite forme, pentru sezonul rece, când, în general, există penurie de proteine, mai ales vegetale. Ovinele mai oferă și lâna, mult mai importantă la latitudinile noastre pentru folosirea ei, mai ales în vestimentație, întrecând ca bonitate fibrele rezultate din prelucrarea unor vegetale. Taurinele, alături de cal, sunt prin excelență motoare animale, ele având prin acest atribut al lor un rol de bază în dezvoltarea economică și socială a societății omenesci precontemporane. Erau folosite pentru purtarea de greutăți, tracțiunea unor unelte agricole și atelaje diverse, iar caii – mai ales cei de talie înaltă – pentru călărie și luptă, revoluționând, în Hallstatt, arta de a duce războaie.

Cele două specii sălbatice, fiind comestibile, contribuiau în bună măsură (fiind de talie mare) la necesitățile de acoperire cu hrană animală a populației. Mai mult poate decât cele domestice, dar în mare măsură împreună cu acestea, ele aduceau, după sacrificare, materii prime (necomestibile) folosite în diverse scopuri lucrative de locuitorii hallstattiene, după cum reiese și din resturile de os și corn găsite de noi, purtând urme clare de manipulare umană.

Trebuie să menționăm că în situl de la Tichiliești a fost evidențiat și un rest aparținând omului (*Homo sapiens*). Este reprezentat printr-o mandibulă întregă, mică, gracilă, cu dentiția microdontă, cu ramul urcător relativ bine oblic. Osul prezintă un oarecare prognatism, iar mentonul este bine proeminent. Suntem în fața unei femei de tip mediteranoid, de vârstă înaintată, după poziția ramului și eroziunea dentară.

Nu putem da nici o relație sau să facem vreo supoziție cu privire la prezența sa în sit.

2. Stațiunea de la **Celic-Dere** are material osteologic mult mai puțin decât cea de la Tichiliești, dar, în schimb, au fost găsite aici două schelete de câini mai mult sau mai puțin întregi, care ridică probleme deosebite de ordin cultic. Menționăm de la început că, pentru a nu împieta asupra frecvenței grupărilor și speciilor determinate, am socotit resturile fiecăruia dintre câini, numiți convențional C_I și C_{II}, doar ca un singur segment osos, la calcularea numerică și la cea a frecvențelor.

Resturile găsite la Celic-Dere se cifrează doar la 30, toate putând fi determinate. Am evidențiat pe de o parte gruparea peștilor teleosteeni, iar pe de alta cea a mamiferelor. Prima este reprezentată prin două resturi, iar cea a mamiferelor prin 28 de fragmente (două din ele reprezentând resturile celor doi câini).

a) Peștii teleosteeni au două resturi osoase și anume două corpuri vertebrale, ambele din porțiunea troncală, la care sunt rupte apofizele spinoase; aceste corpuri vertebrale sunt mari, cu diam. de 27 respectiv 33 mm, încât indivizii respectivi trebuiesc socotiți de talie foarte mare, având cam peste 10 kg fiecare; asemenea mărimi ating în apele dulci (vertebrele aparțin unor specii din familia *Cyprinidae*) mai ales crapul (*Cyprinus carpio*) și poate *Aspius aspius*, ambele găsindu-se și azi pe șenalul Dunării inferioare sau în marile bălți ce-l însoțesc.

b) Mamiferele sunt reprezentate prin cinci specii, și anume: **taurinele** (*Bos taurus*), **porcinele** (*Sus domest.*), **calul** (*Equus caballus*) și **câinele** (*Canis familiaris*) – ca domestice, iar **cerbul** (*Cervus elaphus*) – ca sălbatic.

Taurinele sunt, și în acest sit, cu frecvența cea mai înaltă:

- un fragment de craniu neural cu stânca temporalului;

- doi dinți jugali superiori, unul fiind M^3 cu lungimea = 27 și prin eroziune de 3,5 – 5 ani; celălalt este mai erodat, cu o vârstă de 5 - 7 ani;
- două fragmente mandibulă, unul cu o parte a ramului urcător, altul fiind o apofiză coronoidă;
- un M_3 cu lungimea = 35 și după eroziune, 5-7 ani;
- trei fragmente vertebre, între care o porțiune de atlas, una de la o dorsală și alta de la o lombară; corpurile arată că provin de la maturi;
- două fragmente de coaste regiunea proximală;
- două epifize superioare de radius, una măsurabilă: lărgimea = 80, lărgimea suprafeței articulare = 73;
- două fragmente de coxale.

Porcinele au resturi mult mai puține decât cornutele mari:

- un fragment craniu neural cu bula stâncii temporalului;
- un fragment craniu facial cu marginea superioară a orbitei;
- un fragment maxilar superior cu dentiția în parte căzută; după alveola caninului este o femelă; măsurători: lungimea dinților jugali = 97, lungime molari = 62, lungime M^3 = 29; după eroziune 2 ani;
- un fragment de mandibulă cu M_3 (alveola) = 38.

Calul: resturi relativ bogate.

- un omoplat fragmentar, cu cavitatea glenoidă, dar fără apofiza coracoidă, care este ruptă; măsurători: lungimea cavității articulare = 60, lărgimea ei = 45;
- un fragment coxal cu cavitatea acetabulară = 60;
- un fragment coxal cu o parte a cavității articulare;
- un fragment tibie, epifiză inferioară; măsurători: lărgime = 63, lărgime suprafața articulară = 56.

Cerbul prezintă trei resturi:

- un fragment cubitus cu suprafața radială = 25;
- un fragment cu tuberozitate anterioară a tibiei și a crestei ei anterioare;
- un fragment de epifiză inferioară a femurului cu fațeta patelară.

Câinele: s-au găsit resturi de la doi câini. De la unul, C_I , mult mai multe, inclusiv un fragment mai mare de craniu, după care s-a putut stabili, oarecum somatoscopic, că lungimea bazală a acestuia ar fi de 142 mm. Tot același individ prezintă și mandibula completă, iar după ea s-a calculat conform coeficienților lui Brinkmann o lungime bazală a craniului în medie 142,6 mm (deci aproape asemănătoare). Prin șapte oase lungi întregi s-a stabilit conform coeficienților lui Harcourt o înălțime medie la greabăn de 421,8 mm. Acest câine, după dinți, arată a fi un individ matur, dar cu dentiția slab erodată. Al doilea individ, C_{II} , are mai puține resturi aparținându-i cu precizie, de la craniu, doar un fragment de maxilar superior, cu P^4 și M^1 *in situ* primul având lungimea de 20 și lărgimea de 9,5, iar M^1 lungimea de 12 și lărgimea de 17. P^4 (carnasiera) apare foarte erodată arătând un individ într-adevăr bătrân. Tot de la C_{II} provin două oase lungi ale membrilor, un radius și o tibie, ce sunt cu ceva mai lungi decât oasele lungi întregi respective, pe care le-am atribuit lui C_I ; după ele s-a stabilit o înălțime medie la greabăn de 437,5 mm, deci cu ceva mai înaltă decât cea a lui C_I ; mai menționăm că radiusul atribuit lui C_{II} prezintă exofite, deci aparține și prin aceasta unui individ în vârstă. Se constată astfel că au existat precis doi câini, unul cu ceva mai mare decât celălalt, dar ambii fiind doar de talie mică spre medie. Un

număr de aproximativ alte 40 resturi, cele mai multe fragmentare, nu au putut fi departajate după mărime pentru a fi atribuite unuia sau altuia dintre cei doi indivizi.

Pe baza datelor de mai sus referitoare la resturile de mamifere am reprezentat într-un tabel frecvențele acestor specii pentru a putea concluziona mai ușor cu privire la unele particularități ale acestora, cât și cu privire la caracteristici ale ocupațiilor locuitorilor stațiunii.

Celic-Dere: Tabel cu frecvențele fragmentelor mamiferelor

SPECIA	FRAGMENT	
	NR. ABS	%
<i>Bos taurus</i>	15	53,57
<i>Sus domest.</i>	4	14,28
<i>Equus caballus</i>	4	14,28
<i>Canis familiaris</i>	2	7,15
<i>Cervus elaphus</i>	3	10,72
	28	

Urmărind cele două tabele (adică cel de mai sus, cât și acela referitor la situl de la Tichilești) se poate observa o puternică concordanță între ele, referitoare la frecvențele speciilor. Pe primul loc se găsesc cornutele mari, urmate la o apreciabilă distanță de porcine. Lipsa în materialul de la Celic-Dere a cornutelor mici, în realitate evident doar penuria lor (dacă ar fi fost un număr total de resturi mai mare, ele apăreau cu precizie), s-ar putea datora mediului păduros din jurul stațiunii Celic-Dere, cu totul nefavorabil ovinelor, dar într-o măsură oarecare și caprinelor. Calul prezintă aceeași frecvență relativ înaltă care trebuie remarcată, ea întrecând în bună măsură pe aceea caracteristică bronzului românesc. Sălbăticiunile se mențin cam la 10% din material, arătând că vânatoarea – corelată de altfel puternic cu ambientul, juca încă un rol deloc neglijabil, artiodactilele mari reprezentând scopul ei, aceasta având deci un rol totodată alimentar.

Toate celelalte afirmații referitoare la problematicile legate de materialul de la Tichilești rămân valabile și pentru Celic-Dere. Mai mult chiar, unele dintre acestea se întăresc, considerând acest nou material osos. Se distinge clar faptul că vitele sunt încă, în medie, destul de mari și masive, micșorarea lor în răstimpul preistoriei, rămânând un fenomen real, dar cu un ritm încă destul de încetinit. Este de asemenea aproape singur că porcul din cele două situri era relativ masiv și mai mare, în medie, decât tipul zis “palustris” din neo-eneolitic, masivizarea fiind întâlnită încă din bronz, mai ales către sfârșitul său. Calul nu numai că-și mărește evident frecvența, ocupând un loc din ce în ce mai circumscris și mai stabil în cadrul economiei hallstattiene, dar el crește și în înălțime, în raport cu presupuși săi strămoși, ajungându-se, probabil, la prezența a două tipuri de cai, unul mai mic, obișnuit, și altul mai înalt, poate mai gracil, folosit cu precădere pentru călărie.

O altă latură ce se evidențiază este aceea a existenței unei economii animaliere bine chibzuite, care transpare prin posibilitatea stabilirii vârstei de sacrificare a speciilor comestibile. Se pare că trăsătura oportunistă, destul de caracteristică pentru preistorie, se șterge mereu mai mult, poate dispărând chiar cu totul; apare de asemenea clar exprimarea multivalenței taurinelor, a cornutelor mici, dar, de acum, și a calului, în cadrul acestei economii diversificate.

Un alt fenomen care se străvede, și care considerăm că este bine a fi semnalat, este legătura, pe baze preponderent economice, dintre diverse grupări umane hallstattiene. Dacă

prezența la Tichilești a resturilor osoase a unor pești, dar totodată indivizi nu mari, apare cu totul normală, situl găsiindu-se în apropierea Dunării și mai ales a complexului de bălți Crapina, nu același lucru este valabil pentru Celic-Dere, mai cu seamă că aici apar niște exemplare foarte mari de pește, tot de apă dulce. Acești indivizi nu puteau exista în pâraul Celic și nici în Telița; ei trebuiau fi aduși de departe, din Dunăre și bălțile ei sau din complexul Babadag – Razim, preferați fiind, probabil tocmai pentru mărimea lor. Transportul și prepararea pentru transport a unor exemplare atât de mari ridică unele probleme nu simple, care cer, posibil personal specializat și chiar un lanț întreg ce antrena un număr mare de persoane – un adevărat comerț.

O problemă cu totul aparte, foarte complicată de altfel prin semnificațiile ei, ce trec cu mult peste simpla ei prezentare, să-i spunem întrinsecă, adică doar a sitului de la Celic-Dere, este aceea a celor doi câini găsiți odată cu resturile osoase ale altor specii. Trebuie să arătăm că acești câini au fost puși sau posibil aruncați ulterior, după ce au fost inițial folosiți, poate, la unele ritualuri, în formațiunea în care locuitorii se debarasau de resturile menajere. Este exclusă întrebuițarea acestor exemplare pentru alimentație, nu numai prin faptul că, prin numărul resturilor lor, ele nu reprezintă material menajer și totodată nu au fost deloc tranșați. Rupturile oaselor sunt toate ulterioare, iar numărul celor întregi este cu totul excesiv, neobservându-se nici o urmă de manipulare umană pe vreun rest osos, încât credem chiar că nu s-a intervenit deloc înainte sau după moarte (poate s-au atins doar de părțile moi ale indivizilor); cine și cum le-a cauzat moartea ?

Așa cum am arătat tot ce s-a putut stabili a fost talia, foarte asemănătoare și vârsta care nu este deloc aceeași la cele două exemplare. S-ar putea ca indivizii să fi murit de o maladie, poate infecțioasă, și au fost aruncați pur și simplu – de ce, atunci, au ambii aceeași talie ? (în Hallstatt se găseau de acum câini de la talie mică la mare, existând o mare variabilitate individuală).

Nu ne rămâne decât să lăsăm problema deschisă, oarecum fără răspuns, deși se știe că, în unele epoci, câini se foloseau pentru diverse ritualuri, fiind „înmormântați”.

3. Stațiunea (locuința) de la **Telița – Amza** are resturi osoase foarte puține, ea apărând ca atare sub formă de unicat în cadrul unor săpături ce se executau pentru a urmări cu totul alt obiectiv – o așezare din secolele II-III p.Chr.

În această stațiune s-au găsit doar 5 resturi osoase aparținând mamiferelor. Ele se repartizează la două specii, una domestică: **taurinele** (*Bos taurus*) și alta sălbatică: **cerbul** (*Cervus elaphus*).

Taurinele au în total doar patru resturi:

- un omoplat fragmentar, cuprinzând o parte a corpului acestuia;
- un radius cu epifiza superioară întreagă, de la un matur; măsurători: lărgimea = 85, lărgimea suprafeței articulare = 78;
- un calcaneu cu tubercul rupt, individul era matur; măsurători: lărgime maximă = 38;
- o falangă II; măsurători: lungime maximă = 40, lărgime epifiză superioară = 26, lărgime minimă la diafiză = 20, indice de gracilitate = 50,00.

Cerbul are doar un singur os, ce este întreg:

- un centrotars cu lărgimea maximă = 46;

Cele câteva resturi găsite vin să întărească unele afirmații făcute la celelalte două situri: cornutele mari mai sunt în Hallstatt destul de masive, restul de cerb arată și el că sălbăticiunile aveau încă o importanță economică destul de bine circumscrisă.

Rămâne ca la sfârșit, să ne reîntoarcem la caracteristicile mediului din nordul Dobrogei – din dreptul celor trei situri, dar de data aceasta, la cel ce exista în prima parte la mileniul I a.Chr. Putem afirma fără tăgadă că atunci mediul păduros era alcătuit din mari codri de stejăriș – *Quercetum mixtum* fiind mult mai unitar și mai întins, neîmbucătățit, astfel încât mistrețul și cerbul, azi cu totul dispărut din Dobrogea, dar și erbivorele domestice (poate doar oarecum cu excepția ovinelor) ce nu prea erau ținute în stabulație, găseau un mediu optim de trai. Se știe că pădurea de stejar este cea mai complexă, cea mai bine structurată și mai productivă dintre asociațiile vegetale naturale de la latitudinile noastre. Chiar dacă pădurea se tăia, din necesități umane, avea încă posibilitatea să se regenereze și astfel, așa numita silvoștepă – formațiune cu totul artificială - nu se lărgise la nivelul actual, „mâncând-o”. Se cunoaște rolul benefic al domeniului silvestru, de foioase, asupra climei, cu toată trena ei de factori ce o constituie și o influențează. La trecerea dintre subboreal și subatlantic, Dobrogea de Nord nu era deloc uscată și arzătoare, bătută de vânturi și ploi furtunoase, de inundații, dar și de secetă, ci un fel de colț de rai binecuvântat tocmai datorită împrejurimilor silvestre.

L'étude de la paléofaune découverte dans trois sites hallstattiens de Nord de la Dobroudja

Résumé

Les trois sites sont les suivantes: Tichilești de IXe-VIe siècles av. J.-C. (culture Basarabi), Celic-Déré de VIe-IVe siècles av. J.-C. et Telița-Amza seulement de Hallstatt. À Tichilești on a déterminé 59 restes, appartenant aux poissons, chéloniens, oiseaux et mammifères, ceux-ci représentant 53 restes et six espèces domestiques et deux sauvages (voir le tableau du texte). À Celic-Déré seulement 30 restes qui appartiennent aux poissons et mammifères, ceux-ci avec trois espèces domestiques et une sauvage (voir le tableau du texte). Ici on a enterré deux chiens entiers (intérêt culturel). À Telița-Amza est seulement peu de matériel provenu de deux espèces des mammifères. Les taurins, espèce polyvalente, se trouve sur la première place, suivent les porcins et les ovicapres, le cheval a aussi une fréquence haute. On discute sur les caractères morphologiques, on a fait des mensurations sur les restes de chaque espèce et on a estimé les caractéristiques de l'économie animale.

Finally on donne les traits de l'environnement, qui était forestier durant le Hallstatt.